

Szociológiai csapdák és az SZDSZ

PROFI AMATŐRÖK – AMATŐR PROFIK 5.

Magyar Bálint – Pető Iván:

Magyar Bálint és Pető Iván, az SZDSZ két alapítója, majd elnöke, Kozák Márton szerkesztői közreműködésével könyvet írt a liberális pártról. Elmondják, hogy az indulás személyi és társadalmi bázisa szerintük miként jelölte ki a párt mozgásterét, miért vezetett feloldhatatlan belső ellentmondásokhoz, s hogyan határozta meg az ellenzéki mozgalomként kezdődő, több mint 20 évig tartó történetet.

1992–1994

*„Pozitívumaként említették, hogy az SZDSZ »piszkálódó, acsarkodó, vicsorgó, gáncsoskodó« tradícióival szemben alkalmas egy új politikai stílus képviselőjére.”
(Fókuszcsoportban elhangzott vélemény Kuncze Gáborról, 1993)*

Miután Pető Ivánt 1992 őszén nagy többséggel elnökké választották, hosszabb időre lezárult az SZDSZ-ben a nyílt belső konfrontációk korszaka. A korábban megalakult platformok eljelentéktelenedtek, jelentősen csökkent azok nyomása, akik azonnali, radikális, de a demokrácia szabályai közé nem illeszthető megoldásokat szorgalmaztak az MDF-kormányval szemben, részben azért is, mert Tölgyessy elnökségének egy éve alatt sem változott e tekintetben a párt álláspontja. Így a „radiszadi” számottevő része csendben elhagyta a pártot. Mivel már alig másfél év volt hátra a választásokig, az SZDSZ konszolidálnak nevezhető helyzetben kezdetű készülni a feladatra.

A választási kampányhoz három alapvető kérdést kell tisztázni: mi a program, azt ki személyesíti meg, és mi a viszony a többi párthoz?

A szövetségesek. Az SZDSZ a konzervatív és szocialista pólussal szemben meg akarta őrizni a politikai mező hárompólusos jellegét. Ezt szolgálta a liberális közép pártjainak – a korábban tárgyalt gyanakvásokkal és fenntartásokkal terhelt – választási megállapodása. A két párt között az együttműködés követelményét nem csak a választókért folytatott rivalizálás és az abból fakadó nyilvános ütközési kényszer írta felül. Az együttműködés legfőbb gyengeségét az jelentette, hogy a Fidesz elutasította az SZDSZ javaslatát, miszerint csak együtt léphetnek kormányra egy harmadik párttal. Miközben ugyanis a megállapodás a liberális közép szimbolikus felmutatására alkalmasnak mutatkozott, már akkor is valószínűsíthető lehetett, hogy a két liberális párt nem tudja megszerezni a kormányalakításhoz szükséges többséget. Ez esetben tárgyalni kényszerülnének egy harmadik párttal.

A program. Az SZDSZ vezetői számára világos volt, hogy a liberális értékeken alapuló – mind a nemzeti, mind a szociális demagógiát elutasító –, racionális közbeszédre építő politikának korlátozott a szavazatszerző képessége. 1993-ra már nagyrészt kikoptak a pártból azok, akik számára a rendszerváltás nem annyira a liberális demokráciát, mint inkább a kommunistákkal való személyes leszámolást jelentette. A társadalmi helyzetükben tömegesen megrendültek számára az SZDSZ racionális, értelmiségi hangvételű, „nézzünk szembe a tényekkel, a lehetőségekkel és a feladatokkal” típusú üzenetei nem hordoztak közvetlenül beváltható, a helyzet gyors javulásával kecsegtető ígéretet. Az „igény az volna rá” nyomása alatt az SZDSZ álláspontja olykor meg-

megbicsaklott, így a reprivatizáció vitájában például ígért valami kézzelfoghatót, de szakmai lelkiismerete ekkor is visszatartotta a politikailag versenyképes demagóg követelés megfogalmazásától. Így született meg az állampolgári jogon járó 20 ezer forintos kárpótlási jegyről szóló javaslat, mely az irreális elvárások kielégítéséhez kevés volt, a szakmai hitelvesztéshez viszont éppen elegendő (mint Kabos Gyula bon mot-ja a csapvízről: inni meleg, mosdani hideg).

Jobboldalon a nemzeti, baloldalon a szociális demagógia a beteljesíthetetlen vágyakhoz is megfelelő hitet, érzelmi keretet és azonosulási lehetőséget teremtett, míg a rendszerváltás során az SZDSZ-hez kötődő, az 1989–90-es sikereket tápláló antikommunista érzelmi bázis jórészt elillant. Mivel az SZDSZ nem kívánta feladni a „csak annyit ígérünk, amennyit meg is lehet valósítani” programját, az volt a kérdés, hogy képes lesz-e úgy érzelmeket mozgósítani, hogy közben nem kérdőjelezi meg programjának racionális bázisát.

Ki legyen a miniszterelnök-jelölt? Pető versus Kuncze

A népszerű és az SZDSZ-t leginkább megszemélyesítő Pető Ivánnak voltak fenntartásai saját, pártelnöki pozíciójából szinte automatikusan adódó miniszterelnök-jelölti szerepével szemben. Kisebb-nagyobb körben megosztott kétségei három mozzanatra vonatkoztak. Egyrészt önironikus, távolságtartó, értelmiségi alkata miatt maga sem tudta az ország vezetőjeként, s így hiteles miniszterelnök-jelöltként elképzelni magát. Másrészt folyamatos támadások érték apja 1945 utáni államvédelmi beosztotti múltja miatt, s joggal tarthatott attól, hogy ennek ódiúmat személyén keresztül az egész párt kénytelen viselni. Harmadrészt azért, mert személyében összefonódott a zsidó származás és a szülők kommunistasága, és az egyre gyakoribbá váló antiszemita megszólalások, graffittik miatt a pártra nézve hátrányosnak vélte, hogy az SZDSZ miniszterelnök-jelöltként vele fusson neki a választásoknak. Az MDF 1990-es Apák és fiúk pamfletje óta a jobboldali politikai erők negatív kampánya az SZDSZ-t nemzetidegen, kimondva-kimondatlanul zsidó, kommunista gyökerű, racionális nyelve miatt a „Nagykörúton” belülieket képviselő tojásfejűek népidegen pártjaként próbálta stigmatizálni. Pető attól tartott, hogy listavezetőként az SZDSZ-re mint pártra aggatott, antropomorfizált negatív karakterjegyek hordozója lehet.

SZDSZ, „a zsidók pártja”

Semmi meglepő sincs abban, hogy más pártokhoz képest a demokratikus ellenzék emberjogi hagyományait képviselő SZDSZ támogatói között szignifikánsan nagyobb arányban jelentek meg a Kádár-rendszerben üldözött vagy diszkriminált kisebbségek, így a kisegyházak hívei, a cigányok, a homoszexuálisok, a könnyű drogok liberalizálását igénylők, a katonai szolgálatmegtagadók és mások. Ugyancsak felülreprezentáltak voltak a zsidó származású értelmiségiek, mivel számukra a nyugatias, szekuláris, baloldali indíttatású liberális értékrend természetes ideológiai közeg volt. A Horthy-korszak alatti, holokausztba torkolló antiszemitizmus ismeretében érthető, hogy nem volt affinitásuk a jobboldali eszmék, különösen annak kelet-európai változatai iránt. 1945 után az életveszélytől megszabaduló zsidó származásúak jelentős része hitte, hogy a kommunistáknál nem számít a származás, s ha éppen azt akarják, ki-ki úgy hagyhatja el zsidóságát, mintha az csak egy vallás lenne. Így nem meglepő, hogy kezdetekben tömegesen a kommunista rendszer támogatóivá, majd néhány évvel később, a tényekkel szembesülve sokan a rendszer értelmiségi kritikusává váltak. Számukra ez egy életúton belül jelentette a hit, a meghasonlás és a kijózanodás fázisait. A fiatalabb generációk viszont már eleve rendszerkritikus ideákon szocializálódtak. A „zsidók” mind a rendszer kezdeti támogatói, mind későbbi kritikusai között fölülreprezentáltak voltak.

Az antiszemitizmus magyarországi hagyományainak újjáéledése, mentális és érzelmi feldolgozhatatlansága miatt az SZDSZ nem egy vezetőjében élt a kétség, hogy bár neki magának nincs zsidó identitása, származásával nem szolgáltatja-e ki akaratlanul is pártját előítéleteknek, addig elfojtott indulatoknak.

Éz is indokolta, hogy 1993 tavaszán az SZDSZ kampánystábja egy kutatásban¹ megvizsgáltatta:

túl azon, hogy a válaszadók mennyire tartják fontosnak, hogy az eljövendő miniszterelnök rendelkezzen kormányzási tapasztalattal, ismerje az emberek gondjait, legyen erőskezű vezető – azt a kérdést is, miként vélekednek egy lehetséges kormányfő zsidó származásáról. A választási felkészülések során az első számú jelölttel szembeni előítéletek felmérése magától értetődik: minden valószínűség szerint Kennedy stábja megvizsgálta, hogyan fogadják a választók, ha Amerika lehetséges elnöke ír származású katolikus, Dukakisé, hogy görög, Hilary Clintoné, hogy nő, Obamáé, hogy színes bőrű. Nálunk sem a kérdés feltevése volt a meglepő, hanem az eredmény: **a válaszadók 67 százaléka számára nem jelentett problémát a miniszterelnök-jelölt zsidó származása, s csak 13 százalék volt határozottan elutasító. 1993-ban az antiszemita érzelmek mértéke nem jelentett kizáró okot a miniszterelnök-jelölt kiválasztásában.**

A liberális demokrácia politikai kultúrája az alantas ösztönök megfékezését is szolgálja. Ennek egyik letéteményese egy közös értékrend minimumában konszenzusra jutó politikai elit lehet, mely önkorlátozóan vállalja, hogy szavazatszerzési előnyökért bizonyos civilizációs határokat semmilyen körülmények között sem lép át. Nyugati polgári demokráciákban egy rasszista vagy antiszemita kiszólás elegendő ahhoz, hogy valaki kiiratkozzék a szalonképes politikusok klubjából, és az is elképzelhetetlen, hogy az antiszemita megnyilvánulások elleni fellépésekben ne vegyen részt demonstratívan a civilizált politikai pártok mindegyike. Nincs olyan indok, amellyel legitim módon antiszemita vagy rasszista szelet próbálhatnának a politika vitorláiba fogni, hiszen nem az a döntő, hogy vannak-e egy országban rasszista vagy antiszemita nézeteket vallók, hanem az, hogy ilyen nézetekkel lehet-e a kulturált politika világához tartozni. A szalonzsidózás és a durva cigányozás kultúrájában a politikai elit egy részének ezen indulatok meglovagolását szolgáló cinikus kikacsintgatása kezdettől fogva nem tette lehetővé, hogy e vízváltó következetesen érvényesüljön. Ez a magyar politikai elit egy részének túl nem becsülhető felelőssége: az antiszemita és rasszista érzelmeket legitimálva utat nyitott az ezeket „egyenes magyar beszédre” fordító szélsőséges politikai erők intézményesült megjelenésének. Az idegenszívűzés, a nemzetrontozás, majd később a bankárkormányozás – ezek a kifejezések alkották a szocialista-liberális kormányok stigmatizálásának verbális főáramát – előkészítette a talajt a szélsőjobb köznyelvi és politikai térnyeréséhez, a korábban szalonképtelen beszédmód nyílttá válásához. **Az áthallásos verbális kommunikációt áthallásos képi kommunikáció egészítette ki:** a nemzeti színek, majd a kokárda kisajátításától egyenes út vezetett az antiszemita és rasszista jelentéssel terhelt szimbólumok világának masszív alkalmazásáig, az árpádsávos zászlóktól a turulmadarakon át a nyilas egyenruhára hajazó öltözékekig.

1993-ban még a Fidesz hívei körében volt a legalacsonyabb a zsidóság teljes lakosságon belüli súlyozott elutasítási átlaga: egy százfokú skálán 12. (Ugyanez a mutató az MDF esetében 37, a kisgazdáknál 32, az MSZP-nél 18, az SZDSZ-nél pedig 17 pont volt).² Vizsgálatok³ mutatják, hogy a rendszerváltást követő közel két évtizeden át viszonylag állandó volt a zsidókat ellenszenvesnek tartók aránya. A választások éveiben azonban – a kiélezett politikai küzdelmeket kísérő retorika nyomán – mindig nőtt az antiszemita érzelmeket mutatók aránya. A MIÉP 1998-as parlamenti megjelenése, nyílt vagy alig burkolt zsidózása önmagában is jelentősen hozzájárult a rasszista, antiszemita gyűlölet legitimitásához, s csak növelte e hatást a Fidesz-kormány alig leplezett együttműködése Csurka István pártjával. A 2006-ot követő évek fideszes bűnbakképző indulati retorikája következtében a vállaltan antiszemiták korábbi 10-11 százalékos aránya 2010-re 28 százalékos értékre szökött fel. **Ez volt az antiszemiták és a rasszisták coming outjának ciklusa.**

Az SZDSZ vezetői, szembenézve az 1990-es választás hibáival, olyan listavezetőt kerestek, akinek a pártot megjelenítő státusza egyértelmű: olyan miniszterelnök-jelöltet, aki nem csak az SZDSZ országos listáját vezeti, hanem adott esetben kormányzati pozíciót is vállalna, s akit nem mellékesen a széles választóközönség is el tud képzelni egy leendő kormány fejeként. Világos volt, hogy a várható riválisok – Horn Gyula, Boross Péter vagy Orbán Viktor – megfelelnek ennek az elvárásnak.

Kuncze Gábor egy volt az első parlamenti ciklus többiek által nem ismert, a demokratikus ellenzékkel korábban semmilyen kapcsolatban nem álló SZDSZ-es képviselők közül. A frakción belüli és parlamenti fellépései azonban 1992–93-ra megmutatták kvalitásait. Egymástól függetlenül több meghatározó ember is úgy látta, jelentős szerepet kell kapnia az SZDSZ-ben. A Beszélő akkor már önmagát az SZDSZ-től megkülönböztető parlamenti képviselő szerkesztői (Solt Ottilia, Havas Gábor, Kőszeg Ferenc) ugyanígy voltak ezzel, mint párt elnöke (Pető), kampányfőnöke (Magyar), a frakcióvezetés tagjai vagy a tekintélyesebb, idősebb korosztályhoz tartozók (Tardos Márton, Vásárhelyi Miklós, Dornbach Alajos), és nem utolsósorban a továbbra is jelentős tekintéllyel és befolyással rendelkező Kis János. Ha ismeretanyaga, kulturális háttere más volt is, mint a demokratikus ellenzékéből érkezetteknek, az érdemi politikai kérdésekben Kuncze azonosult az SZDSZ elképzeléseivel, intellektusa és alapossága révén pedig gyorsan elsajátította a hivatásos politizáláshoz szükséges készségeket. Racionális volt, de nem okoskodó, szakértő, de nem érthetetlen, közvetlen, de nem leereszkedő, humoros, de nem alpári.

Azt, hogy a **Pető és Kuncze közti alkati és habitusbeli különbségeknek** milyen szerepük lehet a politikai üzenetek érzelmi beágyazásához szükséges aura megteremtésében, egy 1993 nyarán végeztetett fókuszcsoportos vizsgálat⁴ volt csak képes bemutatni. A miniszterelnök-jelöltség kérdését végső soron ezek a szempontok döntötték el, no meg természetesen az, hogy a két politikus nem rivalizált egymással, hanem hagyta ezt a racionális megfontolást érvényesülni.

A fókuszcsoport tagjai Petőnél a hatalmi ambíciók hiányát erőtlenségnek, meditatív alkatát határozatlanságnak, intellektuális pontosságát körülményességnek, öniróniáját cinizmusnak, mosolyát nyegleségnek fordították. A szerep és a személy közötti érzelmi távolság nem engedte kialakulni benne az „itt vagyok, kövessetek” érzületet, vagyis a politikai vezető alkatához elengedhetetlen egyértelműséget: akaratot, erőt és karizmát. A pártelnök egyszerre volt népszerű és megosztó.

Kunczét ezzel szemben erőt sugárzó, nyugodt, megfontolt, határozott embernek látták, „akiben van magabiztosság, de nem kérkedés”. Az SZDSZ „pizskálódó, acsarkodó, gáncsoskodó” alkatával szemben „alkalmas egy új politikai stílus képviselőjére”, „világosan, egyszerűen fogalmaz”, „tárgyszerűen szól a dolgokhoz”, és az öncélúan háborúskodónak tekintett politika világában van benne „együttműködési készség”. Természetes humora megértő, de semmiképp sem önmaga szerepét megkérdőjelező. Fellépése, megjelenése szintén ezt a képet erősítette: „szép nagydarab ember”, „szépen beszél, erős hangja van, és arra úgy oda kell figyelni”. Vagyis karizmatikus: hallgatása is többet mond, mint ha más beszél.

Miközben a liberális elkötelezettséget és értékrendet tekintve a két politikus nem különbözött egymástól, a külső szemlélők percepciója nagyon is eltérő politikai stílust társított hozzájuk. Így aztán kézenfekvő volt a vizsgálat – egyébként már korábban is feltételezett – következtetése: „Az SZDSZ mostani hívei aligha fordulnának el a párttól, ha nem Pető lenne a listavezető, viszont **Kuncze jelölése valószínűleg sok új szavazatot hozhatna** a társadalom más csoportjaiból.”⁵ Világos volt, hogy a következő választáson nem az 1990 után elvesztett szavazók visszaszerzése, hanem a **megmaradt bázis mellé egy új szavazói kör megnyerése** a cél. Ez volt az első kísérlet annak elkerülésére, hogy egy következetesen liberális program automatikusan a szavazói bázis beszűkülésével járjon. **Az új érzelmi kötődést a normalitás és megbízhatóság érzései köré kellett felépíteni**, melyek a józanság, a méltányosság és az együttműködési készség érzelmein keresztül közvetítik az ország és polgárai boldogulásához szükséges liberális programot az intellektuális belátás iránt kevésbé fogékony szavazók számára is.

Bár Kuncze személye és képességei megfeleltek ennek az elvárásnak, az viszont kétséges volt, hogy a rendelkezésre álló egy év alatt országosan ismert politikussá tud-e válni, hiszen ekkor nemcsak a szélesebb közvéleményben, de jószereivel még a pártban sem ismerték. Hogy miniszterelnök-jelöltsége egyáltalán mérlegelhető legyen, már jóval a döntés előtt a feladatra esélyt

adó helyzetbe kellett hozni Kunczét. Erre az 1993 elején esedékes frakcióvezető választás nyújtott lehetőséget. A személyi kérdésekben konfliktuskerülésre hajló frakció viszont némileg vonakodott nem meghosszabbítani – a megbecsült, de nem éppen a retorikai képességeivel kitűnő – Tardos Márton frakcióvezetői mandátumát, holott a pozíció jelentette országos megszólalási és így bizonyítási lehetőség nélkül az 1993 februárjában mindössze 12 százalékos ismertségű és 26 százalékos népszerűségi mutatóval rendelkező Kuncze bevezetése nem pusztán kockázatos, hanem egyenesen reménytelen lett volna. (Pető ismertsége ebben az időben 80-90 százalék körüli, népszerűsége 55-60 pont közötti volt, melyhez hasonlóval akkor a pártból csak Demszky rendelkezett.)

1993 nyarára alakult ki az akkori pártelnök, frakcióvezető-miniszterelnökjelölt és kampányfőnök között az az egészen az SZDSZ kimúlásáig tartó személyi együttműködés, melyet értékrendbeli, politizálási és szolidaritási kötődésük okán – eltérő habitusuktól, későbbi pozícióiktól, sőt nézeteltéréseiktől is függetlenül – Pető–Kuncze–Magyar hármasként szoktak emlegetni. Ugyanakkor voltak, akik a nyár során lezajló, s hivatalosan szeptemberben az Országos Tanács által bejelentett listavezetői jelölést Pető „hátbatámadásának”, „elárulásának” tartották. E vita mögött azonban egy más természetű vita is rejlett, amely az SZDSZ politizálási stílusának kívánatos természetéről szólt.

„Bízom benne” versus az értelmiségi gondolkodás érzelmentes következetessége

A tudományos gondolkodás tényekre épülő oksági láncok logikailag zárt rendszeréből levont következtetésekkel dolgozik. Érvelése racionális, zárt, következetes, érzelmentes. Az SZDSZ értelmiségi elitjének egy része a politizálás során nem pusztán felvilágosult hívei körében, hanem a társadalom egészében is a meggyőzésnek ezt a tudományos vitákban honos módját kívánta alkalmazni. Pedig az SZDSZ-nek az elveit meghatározó konzisztens értékrendet inkonzisztens értékrendű társadalmi szereplők körében kellett képviselnie. Ugyanakkor a választópolgárok döntő részének világképében a racionálisan egymáshoz nem illeszkedő elemeket egy markáns érzelmi keret fogja össze. Identitásuknak, különféle közösségekhez való tartozásuknak hasonlóan erős érzelmi töltete van, melyek csak korlátozottan írhatók felül racionális érveléssel. Az SZDSZ számára 1990 után az jelentette a kihívást, hogy a kielégítetlen antikommunista érzelmek helyén tud-e olyan, más forrásból táplálkozó érzelmi keretet teremteni, mely a liberális értékrend mentén összetarthatja, megújíthatja táborát. A feladatot nem hogy véghezvinni, még csak megérteni sem volt képes a párt értelmiségi mainstreamje.

A már említett 1991-es kutatás⁶ szerint még az SZDSZ 1989-es tagságának is csak negyede volt emberi jogi, társadalmi kérdésekben konzekvensen liberális, közel harmaduk tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket képviselt. A liberalizmus iránti elkötelezettség az 1990-es választások után SZDSZ-be lépőknél még gyengébbnek mutatkozott: konzekvensen liberálisnak már csak tizedük volt tekinthető, miközben minden második friss SZDSZ-tag tradicionális-tekintélyelvű vagy antiliberális nézeteket vallott. Gazdasági kérdésekben csak minden ötödik tag volt a liberális piacgazdaság híve, míg a többiek felülről korlátozó, protekcionista vagy reformszocialista beállítottságúak voltak. Támogatói körében az SZDSZ liberalizmusa abban volt tetten érhető, hogy a társadalom egésze még ennél is jóval kevésbé mutatott fogékonyságot egy koherens liberális eszmerendszer iránt.

Ezt a tényt mellőzte a liberális értelmiségi felfogást a politikai pozíciójába is átemelő vagy a hivatásos politikából ugyan kimaradó, de meghatározó politikai szerepéhez ragaszkodó elit. Ők a politikát alapvetően felvilágosító tevékenységként kezelték, ahol elegendő a pusztán intellektuális belátásra apellálni. Ha – gondolták – az államháztartás egyensúlyának követelménye közgazdasági axióma, akkor mindenki, na jó, a választók legalább 20 százaléka belátja, hogy arra a pártra kell szavazni, amelyik ennek az evidens célnak megfelelően nem ígér semmit, ami ezt veszélyezteti. Nem

véletlen, ha az SZDSZ-ről a választók körében idővel a nagyképű, kioktató párt képe alakult ki, hiszen az említett magatartás számukra leginkább gyermekkoruk szülői lelkifröccseit idézte fel, s hatékonynak is csak annyira bizonyult.

Az SZDSZ hiába áltatta magát, hogy a liberális jelzőt általánosságban akár a népesség harmada is vállalta, ha az egyes konkrét kérdésekben liberális álláspontot elfogadók közös metszetét nézve a „következetes liberálisok” aránya még a párt tagjai között is csak alig öt százalékot tett ki. Hiszen azért, mert valaki nem előítéletes a romákkal szemben, még nem biztos, hogy a piaci verseny híve vagy támogatja a külföldiek földvásárlási jogát; azért, mert valaki helyesli a hátrányos helyzetű gyermekek integrált nevelését, még nem biztos, hogy egyetért a rászorultságot figyelembe vevő szociális támogatási rendszerrel vagy a meleg házasságával. A felvilágosító meggyőzés technikája ráadásul „leleplezéssel” is párosult: ha a potenciális választó az egyik kérdésben liberálisnak mutatkozott, ám egy másikban nem, akkor lelepleződött, s erkölcsi ítéletként, mintegy megszégyenítő szándékkal kérték rajta számon következtetését. A „hígliberálisok” és a „mélyliberálisok” aránya közötti ellentmondás feloldásának módját illető vita végigkísérte az SZDSZ történetét. Az egyik fél, „a pragmatikusok” adottságnak tekintették az inkonzisztens választói értékrendet, s ezzel számot vetve próbálták a koherens liberális értékrendet érvényre juttatni. A másik fél, az „elviék” abból indultak ki, hogy mindenki, aki liberálisnak vallja magát, azonosul a párt koherens értékrendjének teljességével, ha pedig mégsem, az a párt eltévelyedésének, elvtelen politikájának következménye. E helyzet megváltoztatását egyfelől a párt kritikájával, másfelől az inkonzisztens egyéni nézeteket képviselők racionális győzködésével kívánták elérni el.

Azt a magától értetődő distinkciót, amit Nyugaton minden vigéc ismer, vagyis hogy egy áru műszaki leírása, használati utasítása és promóciója három különböző műfaj, az SZDSZ elvi doktrinerjei nem voltak képesek elfogadni. Ők ugyanannak a tartalomnak a különböző műfajú feldolgozását az értelmiségi gondolkodástól idegen őszintétlenségnek, demagógiának és a racionális meggyőzés elvi szilárdsággal kikövezett újáról való letérésnek, egyszóval az eszme elárulásának tekintették.

Az SZDSZ a Kuncze-kampánnyal valójában mind a nemzeti, mind a szociális populizmust mellőzve próbálta promotálni részletes, ám a nagyközönség számára nehezen emészthető liberális programját. A több száz oldalas választási program érzelmi mozgósítást szolgáló fordítása két, Kuncze által spontán módon megfogalmazott mondatban volt összefoglalható: „tegyük rendbe a dolgainkat”, és „véget kell vetni annak, hogy az ország egyik fele négyévenként lerúgja a pályáról a másik felét”. S ehhez jött az összefoglaló kampányszlogen: „Bízom benne”, azaz a miniszterelnök-jelöltben, a programban és az SZDSZ-ben egyszerre. Kunczéval a mértéktartás, a józanság, megbízhatóság és a méltányosság értékei köré lehetett olyan bizalmi tőkét építeni, melyben a személyiség érzelmileg hitelesíti a többnyire el sem olvasott programot. Az alapvetően antropomorfizált modern pártpolitika ugyanis a tartalmat hordozó személlyel való érzelmi azonosulás nélkül erősen korlátozott hatékonyságú.

1993 őszére az SZDSZ készen állt a választási kampányra, melynek látványos kezdetét a zsúfolásig telt Budapest Sportaréna 12 ezer főnyi közönsége előtt a párt születésének 5. évfordulója alkalmából rendezett nagygyűlés adta. A három legfontosabb pozíciót (pártelnök, miniszterelnök-jelölt, főpolgármester) betöltő politikus (Pető, Kuncze, Demszky) volt a rendezvény három szónoka. Személyiségük – az entellektüel, a megbízható és a tette kész – más-más választói csoportok ízlésére rezonált. A párton belüli három legfontosabb pozíciót megjelenítő triónak már egyértelműbb és letisztultabb üzenete volt a potenciális választók számára, mint az 1990-es választási kampány idején a „hárommajmos” (Pető, Rajk, Magyar) ad hoc plakátnak.

A választásokra Kuncze az SZDSZ egyik legismertebb és legnépszerűbb politikusa lett: ismertsége alig egy év alatt 12-ről 86 százalékra, népszerűsége 26-ról 63-ra emelkedett. A párt pedig

az 1993 decemberben mért 11 százalékkal szemben a választásokon a listás szavazatok 19,7 százalékat kaptak. A siker azonban nem csak a kampánynak volt köszönhető.

„Egy ágyban az ellenséggel”

A **jobboldali koalíció** pártjai a négyéves kormányzás alatt összeestek, a Torgyán-féle kiszáradt számára a koalícióból való kiválásuk csak vereségük mérséklésére volt elegendő.

A **Fidesz** 1994-es bukása - épp hogy bejutottak a parlamentbe - a várakozásokhoz képest látványos volt, hiszen 1992–93-ban a közvélemény-kutatásokban mért támogatottsága meghaladta az összes többi pártét együttvéve. A visszaesésben a strukturális tényezőkön túl közvetlen politikai okok is nagy szerepet játszottak. Az időközi választások mindegyike azt mutatta, hogy a párt nem tudja kiugró népszerűségét egyéni mandátumokra váltani. Torgyán gúnyolódásának alapját – „üzenetrogzító párt” – a Fidesz társadalmi, intézményi és szervezeti beágyazottságának hiánya adta, ami megakadályozta, hogy a politikai ellittel szembeni protesztzimpátiákat szavazatokra konvertálják. A katasztrófát mégis a politikai „jobbra át” stratégiájával összefüggésbe hozható három tényező okozta. Egyrészt az MDF-fel közös székházügy kirobbanása, mellyel a közvélemény szemében elvesztették ártatlanságukat (1993 májusa). Másrészt a Chartától történő elhatárolódással láthatóvá váló, de csak a kampány véghajrájában kiteljesedő, a liberális pólust fokozatosan elhagyó, a jobboldali választókra tekintő stratégia, amely az MDF politikájának meglepően megértő kezeléséhez vezetett (1994 márciusa). És harmadikként a politikai fordulatot a mindennapok nyelvén demonstráló lépés, az egyet nem értő liberális fideszes politikusok elszigetelése és kiszorítása a pártból (1993 novembere).

A jobbra át stratégiája, amely persze jelentős részben éppen a társadalmi, intézményi beágyazottság felismert hiányára reagált, a Fideszre nézve rövid távon súlyos következményekkel járt. A meghatározó médiajelenléttel rendelkező liberális értelmiség határozottan szembefordult a Fidesszel, dédelgetett kedvencből fekete báránnyá vált. A köztük lévő viszony végletesen megromlott. A liberális értelmiség egyre csalódottabban és ingerültebben próbálta nevelni eltévelyedett gyermekét, míg a Fidesz mint valami ballasztot rúgta le magáról a felettes én szerepére igényt tartó liberális értelmiséget. Ezt követően Orbán Viktor politikája nem az értelmiség bizalmának kiérdemléséről, hanem – ha tehette – a szolgálok jutalmazásáról és a kritikusok büntetéséről szólt.

A Fideszen belüli liberális szárnyat 1993-ban a liberális értelmiség által tüzelt felforgatóknak és egyben az SZDSZ ügynökeinek tekintették. Ezt csak igazolni látszott, hogy a kilépő liberálisok meghatározó alakjai (Fodor Gábor, Ungár Klára, Molnár Péter) később az SZDSZ 1994-es országos választási listáján nagy eséllyel befutó – közülük a kimagaslóan népszerű Fodor egyenesen a második – helyen találtak politikai menedékhez. A Fidesz ezt a gesztust szavazói egy része tudatos elszívásának, barátságtalan lépésnek tekintette, amiért négy év múlva egyebek között Tölgyessy előkelő listás helyével és Tellér Gyula miniszterelnöki tanácsadói kinevezésével vett revánsot.

Az SZDSZ és a Fidesz eltérő, ám explicitté nem tett stratégiájából adódó kölcsönös bizalmatlanság és romló viszony megalapozott volt. A Fidesz, felismerve, hogy a két liberális párt együtt sem kerülhet kormányra, ráadásul az SZDSZ-szel a liberális, az MSZP-vel a baloldali szavazók megnyerésért folytatott küzdelem szerény mozgásteret ígér számára, olyan helyzetet kívánt teremteni, hogy egy eljövendő jobbközép kormányból kiválthassa a megbízhatatlan, avított kiszáradt. Az SZDSZ jobboldali koalícióba lépése ugyanakkor elképzelhetetlen volt, nemcsak a párt nézetei, de az MDF merev elzárkózása miatt is. A liberális pártok együttműködése és kizárólagos kormányzási pozícióba kerülésük esélytelensége miatt az SZDSZ, bár el akarta kerülni, de a választási eredmények függvényében teljesen nem zárta ki a koalíció lehetőségét az MSZP-vel. Így állt elő az SZDSZ–Fidesz választási szövetség számára az ismert amerikai film címében is megfogalmazott helyzet: egy ágyban az ellenséggel. Ez esetben mindkét fél azt érezte, amit a

filmben csak Julia Roberts: a másik az életére tör.

Versenyben a szocialistákkal

Az MDF mély- és a Fidesz zuhanórepülése következtében az SZDSZ számára az igazi versenytársat a **szocialisták** jelentették. Ugyanakkor nem tehetette meg, hogy „szíve” szerint az MSZP-vel és az MDF-fel szemben egyformán erőteljesen kritikus legyen, mert tudta, hogy ez akaratlanul is azt a látszatot keltené, mintha a már bukottnak tekintett MDF-kormány felé mozdulna el.

A rendszerváltás megrázkódtatása gyorsan feledtette, hogy már a nyolcvanas évek második felében is tarthatatlanná vált a késő Kádár-kor korlátozott jóléte és anyagi biztonsága, minek következtében a rendszer felmondta számos, addig tabunak tekintett vívmányát. A rövid távú, nosztalgikus történelmi emlékezetet már önmagában az MSZP szlogenje – „Hogy a szakértelem kerüljön kormányra” – is aktivizálta. Ez kimondatlanul egyszerre hordozta a széteső, amatőr és részben átideologizált kormányzati-önkormányzati apparátussal szembeni megbízható igazgatás és a „3,60-as kenyér” ígéretét. Növekvő népszerűségük még azt a terhet is elbírta, hogy a miniszterelnöki pozícióra a londoni EBRD-s állásából megkésettően bejelentkező, az MSZP-t négyéves „sivatagi vándorlása” során cserbenhagyó Németh Miklóst az inséges éveket levezénylő Horn Gyula nem engedte a miniszterelnök-jelölti szerepbe. Pedig technokrata karakterével Németh mind a választóknak, mind bármilyen esetleges koalíciós partnernek emészthetőbb politikai partner lett volna, mint a kampányban a pufajkás múltjával folyamatosan szembesített Horn Gyula. Horn ráadásul Békesi László és más baloldali közgazdászok realitásokkal számoló, hivatalos pártprogramként elfogadott elképzeléseit félretelva egy fizetett hirdetésben már megvalósíthatatlan ígéretekkel kampányolt. (Míg 1994-ben még ellentmondás volt az MSZP hivatalos programja és kampányígéretei között, addig 2002-re e kettő már a „jóléti rendszerváltás” programjának szociális demagógiájában olvadt össze.) Más tekintetben is a pillanatnyi előnyökre koncentrált, így például a hagyományos szakszervezetek vezetőit nagy számban jelölte parlamenti képviselőnek, és juttatta be az országgyűlésbe. De Horn Gyula múltja, az MSZP-ről négy évvel korábban kialakított vélemény már nem számított. Autóbalesete és az azt körbelengő sejtetések a választók nagy részének érzelmi azonosulását is megkönnyítette. Sőt, az a paradox helyzet állt elő, hogy azok az MSZP-s jelöltek, akik a helyi kampányban nem mutatkoztak, rendre jobb eredményt értek el, mint a kampányban ténylegesen szereplő társaik – a személyes szereplés csak belezavart a nosztalgikus azonosulásba a kádári aranykorral.

A választások első fordulójában pártlistán az MSZP 33, az SZDSZ pedig csaknem 20 százalékos eredményt ért el. Annak ellenére azonban, hogy az SZDSZ-es jelöltek rendre a második helyen végeztek, és a rájuk adott szavazatok száma jóval meghaladta az SZDSZ-re mint pártra adott szavazatok számát, lemaradásuk behozhatatlan volt a szocialista jelöltek mögött. Ez már előrevetítette annak valószínűségét, hogy az MSZP önmagában elnyeri a parlamenti mandátumok többségét.

A két forduló közti SZDSZ-es kampánynak keskeny pallón kellett egyensúlyoznia: egyrészt megpróbálni minél több szavazót mobilizálni annak érdekében, hogy az MSZP ne legyen képes egyedül kormányt alakítani, másrészt el kellett kerülni azokat a megfogalmazásokat, amelyek eleve kizárják az MSZP-vel való koalíció lehetőségét. Ebben a két forduló közötti feszült kampányhelyzetben egy sajtótájékoztatón kívül feltett kérdésre válaszolta a kampányfőnök Magyar, hogy amennyiben az MSZP Horn Gyulát jelölné miniszterelnöknek, az annak a bizonyítéka lenne: az MSZP nem kíván koalícióra lépni az SZDSZ-szel. E rafinálnak szánt választ a sajtó jogosan úgy interpretálta, hogy „Horn Gyulával nem”. Miközben a kijelentés széles körben osztott SZDSZ-es érzelmekre rezonált, a későbbiekben az SZDSZ következetlenségének bizonyítékaként lehetett idézni. Hasonló lett a sorsa a pártelnök Pető egy kérdésre adott válaszána is, miszerint az SZDSZ nem kíván koalícióra lépni az MSZP-vel.

Az MSZP esetleges egyedüli kormányzásának lehetőségével szembeni mozgósítással az SZDSZ a választások második fordulójában történetében a legtöbb, 1,2 milliót meghaladó szavazatot kapta. Ezzel együtt sem tudta megakadályozni a szocialisták abszolút parlamenti többségét. A második forduló előtti felmérések mutatták ezt a várható eredményt. Így a szombati kampánycsendben a kampányfőnök abban tudatban indult kerti bútort vásárolni, hogy a nyári parlamenti szünet nyugodt lesz, az SZDSZ-re úgy sem lesz szükség a kormányalakításnál.

¹ Medián-felmérés 1200 fős országos reprezentatív mintán, 1993. március

² Medián-felmérés 1200 fős országos reprezentatív mintán, 1993. március

³ Előítélet, megbélyegzés és antiszemitizmus; a HVG szerkesztőségi cikke Kovács András kutatásairól, 2011. december 27. (http://hvg.hu/Tudomany/20111227_eloitelet_antiszemitizmus_holokausz)

⁴ Pető vagy Kuncze? Fókuszcsoportos kutatás az SZDSZ két vezetőjéről. Medián, 1993. augusztus.

⁵ Pető vagy Kuncze? Fókuszcsoportos kutatás az SZDSZ két vezetőjéről. Medián, 1993. augusztus.

⁶ Hol tart a szabad gondolat? Politikai Tanulmányok Intézete, SZDSZ-frakció, 1991.